

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਢਾਂਚਾ ਲੀਰੋਲੀਰ

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਝਲਕ ਪੰਜਾਬ ਚ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਤਾਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਾਂਝੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਰੋਟੀ ਇਕ ਥਾਂ ਪੱਕਦੀ ਸੀ। ਸਾਂਝਾ ਚੁਲ੍ਹਾ ਬਲਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਘਰ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਫੈਸਲੇ ਕਰਦੇ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਆਮ ਟੱਬਰਾਂ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਦੀ ਲਕੀਰ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਖੇਤੀ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਫਸਲ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਸਾਂਝੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਕੁੜੀਆਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਸੁਹਿਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੀ। ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਲੱਛਮੀ ਅਤੇ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੱਛਮੀ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਦੂਸਰੇ ਘਰੋਂ ਦਾਜ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਘਰੋਂ ਦਾਜ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬਗਾਨੇ ਘਰ ਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ।

ਹੁਣ ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਟੱਬਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਾਂਝ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਘਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਭਰਾ ਹਨ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਉਨੇ ਹਿੱਸੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਭਰਾ ਆਪਣਾ ਅਲੱਗ ਚੁਲ੍ਹਾ ਬਾਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਖੇਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਘਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੱਛੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਲੇਸ਼ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਕਤਲ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਚ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਮਸਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਝਲਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਮਸਲਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਮਸਲਾ ਬਣ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਂਚ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜੇ ਕੁੜੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗਰਭਪਾਤ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੁੜੀ ਜੰਮ ਵੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਇਦਾਦ ਪਿੱਛੇ ਕਲੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦ ਖਾਤਰ ਲੜਾਈ ਆਮ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਆਪੋ ਧਾਪ ਅਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੀ ਬਾਰ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੰਭਾਲ ਵੀ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਰੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮ ਟੁਟ ਰਹੇ ਟੱਬਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿਰਸ, ਹਸਦ ਅਤੇ ਚੁਗਲੀ ਆਮ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਟੱਬਰ ਹਨ ਜੋ ਆਪਸ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਟੱਬਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਕਸਰ ਕਿਸੇ ਤਿਉਹਾਰ, ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਮਰਗ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੀ ਕਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਚੁਗਲੀ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਬਈ ਤੁਹਾਡੇ ਫਲਾਨੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ? ਤਾਂ ਆਮ ਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਾਂ ਕਹਿਣਗੇ ਜੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਵਿਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਹ ਬੰਦਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਣਾ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਕੁਝ ਅਤੇ ਕਰਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ ਅਤੇ ਮੁਰਖ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿੰਨਾ ਵਲ ਪਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਹਨ। ਪੈਸੇ ਖਾਤਰ ਲੁੱਟਾਂ ਖੋਹਾਂ ਵੀ ਆਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਸੋਚ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਹੈ। ਕਾਕੇ ਅਤੇ ਕਾਕੀਆਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮੋਟਰਸਾਈਕਲਾਂ, ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਟਰਾਂ ਉਤੇ, ਕਰਜ਼ਾਈ ਹੋਏ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਵਿਹਲੇ ਗੋੜੇ ਦਿੰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਬਈ ਕਾਕਾ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੁਨਾਂ ਆ? ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਬਾਈ ਜੀ ਵਿਹਲੇ ਫਿਰੀਦਾ ਐ। ਹਰ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾ ਕੇ ਕਨੇਡਾ ਅਮਰੀਕਾ ਚਲਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਆਜ਼ਮਾਈ ਜਾਵੇ। ਫੇਰ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਗਲ ਗੂਠਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਅਜੇਦਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਚਾੜ੍ਹਨ ਤੇ ਕਨੇਡਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਯੂਰੋਪ, ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਭੇਜ ਦੇਣ।

ਹਰੇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਹੀ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਖਵਰੇ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਅੰਨ੍ਹੀ ਨੂੰ ਬੋਲਾ ਘੜੀਸੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਮਾਰੋਮਾਰ ਹੀ ਪਈ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪੱਗ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀ ਉਹ ਪੁਰਾਣਾ ਲਿਹਾਜ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਪੈਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਤੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਲ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕੋਈ ਵਕਤ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਹ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਰੁਹਾਨੀ ਮੰਦਾ ਹਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੰਦੇ ਆਰਥਕ ਅਤੇ ਮੁਆਸ਼ੀ ਹਾਲ ਦੀ ਹੀ ਝਲਕ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਤੀਹ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਰਥਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਟੱਬਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਂਝੇ ਪਸ਼ੂ ਅਤੇ ਸਾਂਝੇ ਹੱਥ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਹਰੇ ਇਨਕਲਾਬ ਨਾਲ ਹੁਣ ਖੇਤੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਫਸਲ ਮੰਡੀ ਲਈ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਹਰ ਲੋੜ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਲੈਣ ਲਈ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਸਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸਾਨ ਘਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਅਨਾਜ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਵਾਧੂ ਜਿਣਸ ਉਹ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਖੇਤੀ ਲਈ ਬੀਜ, ਟਰੈਕਟਰ, ਡੀਜ਼ਲ, ਦੁਆਈਆਂ ਵਗੈਰਾ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ ਖਰੀਦਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਕੋਲ ਪੈਸਾ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੰਡੀ ਦੇ ਆੜਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਜਾਂ ਕਰਜ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਖਰੀਦਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਖੇਤੀ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਬਿਹਾਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਕਦ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਹੁੰਦੇ ਨੇ। ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਫਸਲ ਵੀ ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਸਸਤੇ ਭਾਅ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਧਾਰਨ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸੌਦਾ ਘਾਟੇ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਉਸਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਵੱਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਂਝਾ ਚੁਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਖਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਹ ਭਾਰ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠ ਦੱਬੇ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖੁੱਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਹੁਕਾਰ, ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਆੜਤੀਏ ਉਸਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹਜ਼ਮ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਆਪਣਾ ਜਾਤੀ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਉਹ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਆਪਣਾ ਬਚਾਉ ਕਰਨ ਦੀ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਪੰਡ ਹਰ ਸਾਲ ਵੱਧਦੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਠਾਹਰ ਅਤੇ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਮੱਧ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਟੱਬਰਾਂ, ਸਾਂਝੀ ਖੇਤੀ ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਵਾਲਾ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਆਰਥਕ ਢਾਂਚਾ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਜਾਣੇ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹਿਰਸ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਰ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਰਕੀਬ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਫਾਇਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨਾ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ। ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਖੋਖਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਆ ਕੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬੇਜ਼ਾਰ ਹੋਇਆ ਕਿਸਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਜਲੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਨਅਤ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਕਿਸਾਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਹੋਰ ਬੇਜ਼ਮੀਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨਾਲ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮੁਕਾਮੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਾਂਝ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖ਼ੂਨ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਸਾਂਝ ਪੁਰਾਣੀ ਸਾਂਝ ਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਉਗਿਆ ਨਵਾਂ ਬੂਟਾ ਹੈ। ਕਿਸਾਨ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਤੀ ਹਿੱਤ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਲੜਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਜਾਤੀ ਹਿੱਤ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹਲ ਲਈ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਘੋਲ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਰੁਹਾਨੀਅਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ ਤੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਂਝ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜਾਤੀ ਹਿੱਤ, ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤ ਅਤੇ ਸਮਾਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਮੇਲ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਲੱਭਣ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹਲ ਲਈ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਰੁਹਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਨਵੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਰਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਅ ਲਾਕੇ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਨਵੀਂ ਉਸਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹਕੀਕਤ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋੜਦੇ ਨੇ।